

Religious Institutions of the Ibadis of Oman in the Contemporary Period

Ibrāhīm Qāsimī*

(Received: 2020-02-17; Accepted: 2020-05-17)

Abstract

Familiarity with the framework of religious institutions of each Islamic denominations helps to know and understand the teachings of that denomination accurately. Ibadism with a special approach in Oman is no exception to this rule. Accurate identification of the position of the scientific and religious institutions that have defined the approach of religious Imamate for themselves in the Kingdom of Oman, and the analysis of them is the basis for a correct understanding of the position and approach of these institutions. Therefore, with a descriptive-analytical look, we describe the important and practical- religious and political ministries and universities of Ibadis. In the meantime, we will focus more on the approach of training Ibadi missionaries and the role of the Ministry of Endowments and Religious Affairs of Oman, since it strengthened this denomination and plays the role of a seminary. It is hoped that in the end, this identification will strengthen empathy, cooperation and rapprochement between Islamic denominations and will spread a tangible and efficient method for researchers in the field of Ibadism.

Keywords: Ibadism, Religious Institutions, Universities, Ministries, Ibadi Government, Oman.

---

* PhD Graduate in Comparative Studies of Islamic Religions, University of Religions and Denominations, Qom, Iran, e.qasemi@urd.ac.ir.

نهادهای دینی اباضیان عمان در دوره معاصر

ابراهیم قاسمی*

[تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۱/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۲/۲۸]

چکیده

آشنایی با چارچوب نهادهای دینی هر یک از مذاهب اسلامی، کمک شایانی به شناخت صحیح و فهم دقیق آموزه‌های آن مذهب می‌کند. مذهب اباضیه با رویکرد ویژه در کشور عمان از این قاعده مستثنا نیست. شناخت دقیق جایگاه هر یک از نهادهای علمی و مذهبی که در مجموعه حکومت پادشاهی عمان، رویکرد امامت دینی نیز برای خویش تعریف کرده‌اند، و تحلیل این نهادها زمینه‌ساز فهم صحیح جایگاه و رویکرد این مجموعه‌ها است. لذا در این مقاله با نگاهی توصیفی تحلیلی وزارت‌خانه‌ها و دانشگاه‌های مهم و کاربردی دینی و سیاسی اباضیان را تشریح می‌کنیم. در این میان بر رویکرد تربیت مبلغان اباضی و نقش وزارت اوقاف و امور دینی کشور عمان تمرکز بیشتری خواهیم داشت. زیرا باعث تقویت همین مذهب شده و به نوعی نقش حوزه علمیه را ایفا می‌کند. امید است در نهایت، این شناخت سبب تقویت همدلی، همکاری و تقریب بین مذاهب اسلامی شود و روشی ملموس و کارآمد پیش روی محققان عرصه اباضیه بگستراند.

کلیدواژه‌ها: اباضیه، نهادهای دینی، دانشگاه‌ها، وزارت‌خانه‌ها، حکومت اباضیان، عمان.

مقدمه

عمان از قرن ۱۷ میلادی سلطنت مستقل داشته و چون حکومت این کشور پادشاهی مطلقه است، همه چیز به سلطان برمی گردد. در عمان امور دینی به صورت مستقل آموزش داده نمی شود و حتماً باید با مجوز دولت و تحت نظارت آن انجام شود. از این رو هر یک از سازمان‌ها یا نهادهایی که به امور دینی مشغول‌اند، تحت نظارت وزارت خانه‌ها فعالیت می‌کنند که مستقیماً به سلطان برمی گردند. مثلاً آموزش قرآن به دانش آموزان بر عهده وزارت آموزش و پرورش است. دانشگاه‌ها تحت لوای وزارت آموزش عالی فعالیت می‌کنند. کتاب‌خانه‌ها و نمایشگاه‌های کتاب هم زیرمجموعه وزارت تراث و ثقافه هستند. البته مهم‌ترین وزارت خانه، که متکفل امور دینی عمان است، وزارت اوقاف و شئون دینی است که کلیه مساجد و نیز دارالافتاء را تحت پوشش خود قرار می‌دهد. دانشکده علوم شرعیه، که بیشتر آموزش‌های دینی از طریق آن صورت می‌گیرد، زیر نظر این وزارت خانه است که وظیفه‌اش آموزش افراد برای تبلیغ دین و حضور در مساجد به عنوان امام جماعت است.

نهادهای دینی عمان در قالب چهار وزارت خانه نمود دارد. با توجه به نکات فوق، با وظایف و حوزه فعالیت وزارت خانه‌های مرتبط با این موضوع در عمان آشنا می‌شویم.

۱. وزارت آموزش و پرورش

این وزارت خانه با نام «وزارة التربية والتعليم» در کشور عمان شناخته می‌شود (www.moe.gov.om) و مسئول توسعه، نوسازی و ارتقای آموزش و پرورش است تا نسلی را تربیت کند که بتواند با دستاوردهای دوره معاصر و جدید روبه‌رو شود و آنها را به خدمت بگیرد. از این رو از همه توان خود و همه وسایل و ابزارها برای رسیدن به آن استفاده می‌کند (www.moe.gov.om). چشم‌انداز این وزارت خانه، چنان‌که از شعارش مشخص است، «توسعه فرآیندهای یادگیری به روشی است که به ایجاد نسلی باشکوه و وفادار به کشور منجر شود و بتواند با دیگران در چارچوب تعهد و مسئولیت هم‌زیستی کند». ظهور این سیاست و رویکرد در سخنان سلطان قابوس^۱ به وضوح مشخص است، آنجا که می‌گوید:^۲

آنچه در این سرزمین به دست آمده، از دستاوردهای ارزشمند بشری در

عرصه‌های مختلف، با هدف دستیابی به این هدف مهم و یگانه است که انسانی عمانی و به‌روز را پرورش دهد که به پروردگارش ایمان دارد و اصالت خود را حفظ کرده و به تکنیک‌ها، علوم، ادبیات و هنر روی آورده و از داده‌های تمدن مدرن در ساختن کشور آرمانی و توسعه جامعه خود سود می‌برد (www.moe.gov.om).

تا سال ۱۹۷۰ آموزش و پرورش در عمان پیشرفت چشمگیری نداشت. در آن دوره تحصیل فقط در مقطع ابتدایی و منحصر در پسران بود، ولی از سال ۱۹۷۰، که سلطان قابوس زمام حکومت عمان را به دست گرفت، آموزش و پرورش نیز مانند دیگر عرصه‌ها پیشرفت چشمگیری کرد، به گونه‌ای که دخترها همانند پسرها توفیق تحصیل پیدا کردند، تعداد مدارس و دانش‌آموزان روزبه‌روز افزایش یافت و مبارزه با بی‌سوادی آغاز شد (خانی‌پور، بی تا: ۸). تحصیلات در عمان رایگان است و دولت تلاش فراوانی دارد تا با توسعه مدارس و گسترش آن به سایر نقاط، عموم مردم را از نعمت آموزش بهره‌مند کند.

ساختار آموزشی عمان

ساختار آموزشی عمان به چهار دوره تقسیم می‌شود:

الف. دوره پیش‌دبستانی^۳

یکی از مهم‌ترین اهداف آموزشی این دوره، تقویت اصول اسلامی، قوام زبان عربی و رشد ادراک کودکان از کشور، نمادها، و آداب و سنت‌ها است. آنها آموزش اصول اسلامی را از کودکی در میان فرزندانشان نهادینه می‌کنند تا اینکه این کودکان، که جوانان و آینده‌سازان جامعه عمان‌اند، با این اصول اسلامی و اخلاقی رشد کنند و به آن پای‌بند بمانند (همان: ۹).

ب. دوره ابتدایی

این دوره از ۶ تا ۱۱ سالگی دانش‌آموزان را شامل می‌شود.^۴ در آغاز سال تحصیلی ۱۹۹۸-۱۹۹۹ نوعی نظام آموزشی جدید معرفی شد تا به تدریج جایگزین نظام آموزشی سابق شود. به موجب نظام آموزشی جدید، تأکید بیشتری بر علوم، ریاضیات و استفاده از رایانه صورت می‌گیرد. زبان انگلیسی نیز از اولین سال تحصیلی تدریس می‌شود (همان).

ج. دوره مقدماتی متوسطه

این دوره از ۱۲ سالگی آغاز و تا ۱۴ سالگی به مدت سه سال به طول می‌انجامد. همچنین، این دوره آموزشی، اجباری نیست و با وجود اینکه تحصیل در عمان رایگان است این دوره مشمول هزینه است، حال آنکه این دوره جزئی از نظام آموزشی رسمی به شمار می‌آید (همان: ۱۰).

د. دوره تکمیلی متوسطه

دوره آموزشی تکمیلی متوسطه از ۱۵ سالگی آغاز می‌شود و تا ۱۷ سالگی، به مدت سه سال، به طول می‌انجامد. این دوره آموزشی، اجباری نیست اما رایگان است. سال اول در این دوره مشترک است، اما در سال دوم و سوم دانش‌آموزان به دو گروه علوم (تجربی) و هنر (علوم انسانی) تقسیم می‌شوند (همان). ساختار آموزشی عمان بسیار شبیه به ساختار آموزشی ایران است و در همه دوره‌های تحصیلی به دروس اسلامی در حد مقدماتی و عمومی، و به دور از مباحث فرقه‌ای و اختلافی پرداخته می‌شود.

۲. وزارت آموزش عالی

این وزارت‌خانه با نام «وزارة التعليم العالی» در کشور عمان شناخته می‌شود (به نشانی www.mohe.gov.om). دانش‌آموختگان بعد از مرحله متوسطه، که زیر نظر وزارت آموزش و پرورش اداره می‌شود، دو انتخاب پیش رو دارند: تحصیلات دانشگاهی یا تعلیم و تربیت حرفه‌ای، که همان آموزش فنی و حرفه‌ای است. با روی کار آمدن سلطان قابوس و اهتمام ویژه وی به بحث تعلیم و تعلم و تأکید بر فعالیت‌های آموزشی و پرورشی، برای تکمیل روند آموزش در عمان، وزارت آموزش عالی تأسیس شد. این وزارت‌خانه در ژانویه ۱۹۹۴ به دستور سلطان قابوس شروع به کار کرد. شعار وی درباره علم‌آموزی شهرت بسیار دارد، آنجا که می‌گوید: «سنعلم أبناثنا ولو تحت ظل شجرة». از این‌رو شش دانشکده، که زیر نظر آموزش و پرورش اداره می‌شد، به وزارت آموزش عالی سپرده شد و این وزارت‌خانه کار خود را آغاز کرد (www.mohe.gov.om).

هدف اصلی این وزارت‌خانه بهبود نظام آموزش عالی عمان هماهنگ با تغییرات زمان

و رفع نیازهای توسعه پایدار جامعه دانشی عمان به گونه‌ای است که هویت عمانی و تمدن بشری محفوظ بماند (همان). مؤسسات آموزش عالی و دانشگاه‌ها و دانشکده‌ها در عمان زیرمجموعه وزارت آموزش عالی، و تابع قوانین و مقررات این وزارت‌خانه‌اند.^۵

۱.۲. مؤسسات آموزش عالی دولتی

مؤسسات آموزش عالی دولتی که دولت آنها را تأسیس و اداره می‌کند، بسیار محدودند. البته در عین محدود بودن، سهم چشمگیری در آموزش عالی عمان ایفا می‌کنند. این مؤسسات دولتی عبارت‌اند از:

۲. ۱. ۱. دانشگاه سلطان قابوس

دانشگاه سلطان قابوس از آغاز فعالیتش در سال ۱۹۸۶ تا به امروز توانسته است به بنای علمی مهم و مرکز روشنفکری و همچنین آماده‌سازی کادرهای ملی عمان تبدیل شود. این دستاورد مرهون چهار عنصر آموزش، پژوهش‌های علمی، ارتباط با جامعه و همکاری با مؤسسات علمی داخل و خارج از کشور است (www.mohe.gov.om). این دانشگاه (به نشانی www.squ.edu.om) هدف و رسالتش را در تعالی تدریس و یادگیری، پژوهش‌های علمی و نوآوری از طریق ارتقای اصول تجزیه و تحلیل علمی و تفکر خلاق در محیط علمی محرک، مشارکت در تولید، توسعه و انتشار دانش و تعامل با جوامع محلی و بین‌المللی می‌داند. همچنین، اهداف مهمی را دنبال می‌کند که یکی از آنها آماده‌سازی نسل‌های آگاه از میراث فرهنگی و اسلامی خود و تلاش برای تقویت ایمانشان به خدا و وفاداری‌شان به سرزمین و سلطان است (www.squ.edu.om). با دقت در اهداف آموزش عالی عمان، به‌ویژه این دانشگاه، پی خواهیم برد که تمرکز آموزش‌ها بر دین اسلام و بدون هر گونه نگاه فرقه‌گرایانه است. از این رو در این دانشگاه و همچنین کل نظام آموزش عالی سخنی از اباضیه یا هر فرقه دیگری نیست.

این دانشگاه از طریق شورای عالی دانشگاه سیاست‌گذاری و اداره می‌شود که ریاستش وزیر آموزش عالی و نایب‌رئیسش، رئیس دانشگاه سلطان قابوس است و اعضای دیگر این شورا از وزارت‌های مختلف دیگرند. این دانشگاه کتاب‌خانه‌های تخصصی متعددی دارد که دانشجویان متناسب با رشته تحصیلی‌شان از این کتاب‌خانه‌ها استفاده می‌کنند (www.squ.edu.om).

۲. ۱. ۲. دانشکده‌های علمی کاربردی

افراد بعد از گرفتن مدرک دیپلم دو راه برای ادامه تحصیل دارند؛ یکی ادامه تحصیل در دانشگاه‌ها و دیگری تعلیم آموزش‌های کاربردی. دولت عمان برای پرورش نیروهای متخصص اقدام به تأسیس چنین مؤسسات فنی و حرفه‌ای و بعد تبدیل آنها به دانشکده‌های علمی کاربردی کرده است. این دانشکده‌ها با فرمان سلطان قابوس در سال ۲۰۰۷ شروع به کار کرد که در حال حاضر شش دانشکده را در مناطق مختلف عمان شامل می‌شود. دانشکده علمی کاربردی عبری، صلالة، نزوی، صحار، صور و رستاق. مدت تحصیل در این دانشکده‌ها پنج سال است که اطلاعات و مهارت‌های مرتبط با رشته تحصیلی را فرا می‌گیرند (www.mohe.gov.om). در این دانشکده‌ها تمرکز بر مهارت‌افزایی و آموزش‌های کاربردی است و معارف اسلامی جایگاه خاصی ندارد.

۲. ۱. ۳. دیگر دانشکده‌های دولتی

علاوه بر دانشگاه سلطان قابوس و دانشکده‌های علمی کاربردی، چند دانشکده دیگر هم وجود دارد که دولت آنها را تأسیس کرده و اداره می‌کند، از جمله «کلیة التقنیة العلیا»،^۷ «کلیة التربیة بالرستاق» و «کلیة الحرس السلطانی العمانی التقنیة» که در شهر سیب در استان مسقط است و در ۱۹۷۶ تأسیس شد و در ۱۹۹۸ به دانشکده ارتقا یافت (www.mohe.gov.om).

۲. ۲. مؤسسات آموزش عالی خصوصی

بعد از تشکیل وزارت‌خانه آموزش عالی در ۱۹۹۴ در عمان، به فاصله چند سال برای کمک به نیازهای جامعه و همچنین فرصت‌های سرمایه‌گذاری، مؤسسات آموزش عالی خصوصی کار خود را شروع کردند. آیین‌نامه این مؤسسات در سال ۱۹۹۶ به تصویب رسید و از آن پس بود که مؤسسات خصوصی در قالب دانشگاه‌ها و دانشکده‌ها، شروع به فعالیت علمی در عمان کردند.^۸ دولت هم برای حمایت از تولید علم و پرورش نیروهای متعهد و متخصص، معافیت مالیاتی را برای این مؤسسات خصوصی قرار داد تا در رشد و شکوفایی آنها سهمیم شود (www.mohe.gov.om).

با توجه به برنامه جامع تحصیلی این مؤسسات در سال ۲۰۱۷ و ۲۰۱۸، تعداد این مؤسسات هفت دانشگاه به نام‌های جامعة الالمانیة للتکنولوجیا فی عمان، جامعة

البریمی، جامعة الشارقة، جامعة صحار،^۹ جامعة ظفار، الجامعة العربية المفتوحة و جامعة نزوى است و ۲۱ دانشکده است که نامشان چنین است: كلية العالمية للهندسة والتكنولوجيا، كلية البريمي الجامعية، كلية البيان، كلية الحديثة للتجارة والعلوم، كلية الخليج، كلية الدولية للهندسة والادارة، كلية الزهراء للبنات، كلية الشرق الاوسط، كلية صور الجامعية، كلية عمان البحرية الدولية، كلية عمان الطبية، كلية العلمية للتصميم، كلية عمان لطب الاسنان، كلية عمان للسياحة، كلية عمان للادارة والتكنولوجيا، كلية كالدونيان الهندسية، كلية مجان، كلية مزون، كلية مسقط، كلية ولجات للعلوم التطبيقية، كلية الدراسات المصرفية والمالية (www.mohe.gov.om).

۳. وزارت تراث و ثقافه

حوزه مسئولیت این وزارتخانه، که همان وزارتخانه فرهنگ و ارشاد است، فرهنگی و هنری است (به نشانی www.mhc.gov.om). حفاظت از میراث و فرهنگ عمان یکی از اولویت‌های بسیار مهم سلطان قابوس است. لذا وی در دهم آوریل ۱۹۷۶ دستور ایجاد وزارت «التراث القومي» را صادر کرد که همه امور مربوط به میراث ملی عمان را در برداشت. سپس امور فرهنگی، که تا آن زمان زیر نظر وزارت «الأعلام والثقافة» بود، در ۱۹۷۹ به وزارت التراث القومي منتقل شد و در ۲۰۰۲ رسماً نام وزارتخانه به «وزارة التراث والثقافة» تغییر کرد. در ۲۰۰۵ ساختار سازمانی این وزارتخانه ابلاغ شد و در ۲۰۱۶ نیز ساختارش بازسازی شد و در آن تجدید نظر صورت گرفت. این وزارتخانه، چنان‌که از نامش پیدا است، به امور فرهنگی و میراث ملی عمان می‌پردازد. در قسمت میراث ملی و فرهنگی عمان، به امور مربوط به آثار تاریخی و باستان‌شناسی، موزه‌ها و اشیای قیمتی، قلعه‌ها، صنایع دستی و دیگر امور می‌پردازد و در قسمت فرهنگی به جمع‌آوری و مستندسازی ادبیات عمان و هنر، تئاتر، موسیقی، سینما و دیگر امور مشغول‌اند (www.mhc.gov.om).

از اموری که این وزارتخانه به آن می‌پردازد و مرتبط با موضوع این پژوهش است، نمایشگاه کتاب و همچنین کتابخانه‌ها است. این وزارتخانه همچنین وظیفه دارد کتابخانه‌های عمومی و خصوصی را دائر و از آنها حمایت کند. حمایت‌های این وزارتخانه از کتابخانه می‌تواند پشتیبانی‌های فنی و کمک‌های مالی، یا حمایت‌های

معنوی، مانند تشویق مردم به کتاب‌خوانی و آسان‌کردن حضور این کتاب‌خانه‌ها در نمایشگاه‌های داخلی و بین‌المللی باشد. در پایگاه رسمی این وزارت‌خانه به نام و محل استقرار این کتاب‌خانه‌ها و کتاب‌فروشی‌ها اشاره شده که می‌تواند راهنمای خوبی برای علاقه‌مندان به کتاب و کتاب‌خوانی باشد. این وزارت‌خانه همچنین صدور مجوزهای لازم برای چاپ کتاب و اجرای نمایشگاه‌های داخلی و بین‌المللی را به عهده دارد (همان). مهم‌ترین اتفاقات فرهنگی عمان، برگزاری نمایشگاه بین‌المللی کتاب مسقط^{۱۰} است که هر ساله در این کشور برگزار می‌شود. تا به امروز ۲۵ دوره از این نمایشگاه برگزار شده و مؤسسات فرهنگی خارج از عمان فرصت پیدا کرده‌اند دستاوردهای پژوهشی خود را به جامعه عمان و بازدیدکنندگان دیگر از خارج از عمان عرضه کنند (www.mhc.gov.om).

این وزارت‌خانه در حال حاضر، همانند دیگر وزارت‌خانه‌های عمان، رویکرد فرقه‌گرایانه ندارد و مهم برای آنان، اسلام و مسلمان‌بودن است نه اباضی‌بودن، تا آنجا که حتی شیعیان، که اقلیت بسیار کوچکی در عمان هستند، می‌توانند در این وزارت‌خانه مشغول شوند و به درجات بالایی آن دست پیدا کنند. یکی از شیعیان عمان، که ساکن قم و از طایفه اللواتی است، می‌گوید بارها سلطان قابوس گفته است که مهم برای او پاسپورت قرمز، یعنی عمانی‌بودن، است و من کاری با مذهب افراد ندارم، چه اباضی و چه اهل سنت و چه شیعه. هرچند این وزارت‌خانه روزگاری به نشر و توزیع کتب اباضیه، حتی به صورت رایگان، در بین افراد اقدام می‌کرده اما در حال حاضر راهبردها تغییر کرده است.

۴. وزارت اوقاف

این وزارت‌خانه با نام «وزارة الاوقاف والشئون الدينية» در کشور عمان شناخته می‌شود (به نشانی www.mara.gov.om). تا قبل از سال ۱۹۹۷، وزارت اوقاف به همراه وزارت دادگستری «وزارة العدل والاوقاف والشئون الاسلامیة» را تشکیل می‌دادند ولی از سال ۱۹۹۷ این وزارت‌خانه به دو وزارت‌خانه «وزارة العدل» و «وزارة الاوقاف والشئون الدينية» تبدیل شد. این وزارت‌خانه، که مهم‌ترین نهاد دینی عمان محسوب می‌شود، مسئولیت خود را تلاش برای احیای ارزش‌های معنوی و دینی بر اساس قوانین اسلام می‌داند تا شهروندان صالحی برای جامعه اسلامی عمان تربیت کند که هم ایمان به خدا و هم اعتقاد صحیح

داشته باشند (www.mara.gov.om).

در داخل این وزارتخانه اداره کل‌هایی وجود دارد که هر کدام به گوشه‌ای از امور دینی مردم می‌پردازند. یکی از این اداره کل‌ها، اداره کل مساجد و مدارس قرآن کریم است که مسئولیتش سامان‌دهی آموزش قرآن در جای‌جای کشور و همچنین افتتاح مراکزی برای حفظ قرآن کریم در طول فصل تابستان و مشارکت در مسابقات حفظ قرآن کریم است که در خارج از عمان برگزار می‌شود. این اداره کل همچنین مسئول ساخت مساجد در داخل و خارج از کشور و اداره و نگهداری آنها است. همچنین، از معلمان قرآن و امامان جماعت مساجد، حمایت مالی می‌کند (همان).

یکی از این اداره کل‌ها مربوط به توسعه و نگهداری موقوفات و همچنین بیت‌المال است. این اداره کل، نیازهای اقتصادی در ادارات دیگر را تأمین می‌کند. مدیریت و عطف و ارشاد، که خطبأ، ائمه جمعه و جماعات انجام می‌دهند، وظیفه دیگر این وزارتخانه است که خود دارای یک اداره کل است. همچنین، این وزارتخانه اهتمام ویژه‌ای به حج و عمره و سامان‌دهی این فریضه الهی دارد. این وزارتخانه در حال حاضر چاپ کتب دینی را نیز به عهده دارد.

صدور فتوای شرعی از دارالافتاء نیز از زیرمجموعه‌های دیگر این وزارتخانه است که در عصر ما مسئولیتش با احمد بن حمد خلیلی، مفتی عام سلطنت عمان، است (www.mara.gov.om). دارالافتاء مسئول صدور فتوا برای مردم است و چون در عمان بر فرقه خاصی تأکید نمی‌شود، این دارالافتاء به صدور فتوایی که اختلاف در آن نباشد اقدام می‌کند و از وارد شدن به مباحث اختلافی به شدت می‌پرهیزد. از این‌رو، خلیلی را مفتی عام، یعنی مفتی‌ای که برای اباضیه و غیراباضیه عمومیت دارد، خطاب می‌کنند. با توجه به مباحث مطرح‌شده درباره این وزارتخانه، به سه مرکز فرهنگی مهم، یعنی مساجد، دارالافتاء و تبلیغ می‌پردازیم.

۱.۴. مساجد

مسجد به عنوان مهم‌ترین بنا در هر شهر و روستا در کشورهای اسلامی نقش‌های متعددی در زندگی مردم مسلمان داشته است. بیشترین کارکرد مسجد، چنان‌که از نامش پیدا است، نیایش و عبادت است که البته این تنها کارکرد مسجد نیست و کارکردهای

دیگری هم دارد، از جمله ارشاد و تبلیغ، رسیدگی به فقرا و مستمندان و همچنین آموزش‌های دینی و حتی دفاعی.^{۱۱}

در کشور عمان دو نوع مسجد وجود دارد: یک نوع آن، که فقط محل خواندن نماز است، به «مسجد» تعبیر می‌شود و نوع دیگر، که علاوه بر خواندن نماز و عبادت به امور دینی دیگر و همچنین آموزش‌های دینی می‌پردازد، «جامع» نامیده می‌شود. نوعاً در این جوامع، کتاب‌خانه و سالن برای فعالیت‌های فرهنگی و مذهبی وجود دارد. تعداد مساجد و همچنین جوامع نسبت به جمعیت عمان بسیار زیاد است، به طوری که اگر تعداد مساجد و جوامع کشور عمان را، که تعدادش به ۱۵۷۷۰ می‌رسد، در جمعیت ۴۴۳۲۳۸۰ نفری^{۱۲} عمان تقسیم کنیم، به ازای هر ۲۸۱ نفر یک مسجد یا جامع وجود دارد که این نشان از اهمیت فوق‌العاده‌ای است که آنها به امور دینی و مسجد می‌دهند. بنا بر آمار پایگاه رسمی وزارت اوقاف و شئون دینی عمان، تعداد مساجد و جوامع به تفکیک هر استان چنین است: (www.mara.gov.om)

ردیف	استان	جمعیت استان	تعداد جوامع	تعداد مساجد	جمع
۱	مسقط	۱۳۸۵۳۹۴	۲۳۷	۱۳۲۷	۱۴۷۴
۲	ظفار	۴۲۴۸۷۸	۱۶۹	۴۶۲	۶۳۱
۳	مسندم	۴۲۸۶۵	۳۴	۲۱۳	۲۴۷
۴	الداخلیه	۴۳۸۴۶۰	۱۰۴	۳۰۰۱	۳۱۰۵
۵	شمال الباطنة	۷۲۳۰۵۰	۲۵۸	۱۳۳۷	۱۵۹۵
۶	جنوب الباطنة	۳۹۸۴۵۶	۲۲۶	۲۲۶۵	۲۴۹۱
۷	شمال الشرقية	۲۶۴۴۵۲	۵۹	۲۱۰۵	۲۱۶۴
۸	جنوب الشرقية	۲۹۵۶۰۳	۱۲۵	۱۲۶۷	۱۳۹۲
۹	الظاهرة	۲۰۳۲۳۹	۱۰۰	۱۸۳۵	۱۹۳۵
۱۰	البریمی	۱۰۷۵۰۱	۷۳	۳۸۱	۴۵۴
۱۱	الوسطی	۴۳۳۸۶	۳۰	۲۵۲	۲۸۲
#	جمع کل	۴۴۳۲۳۸۰	۱۴۱۵	۱۴۳۵۵	۱۵۷۷۰

با توجه به تعدد مساجد و جوامع در سلطنت عمان، ذکر نام و مشخصات آنها از عهده این پژوهش خارج است (برای اطلاع بیشتر نک: www.mara.gov.om).

۴.۲. دارالافتاء

این مرکز به «مکتب الافتاء» در عمان شناخته می‌شود و نهاد دولتی و مشورتی است که برای صدور فتوا و پاسخ‌گویی به پرسش‌های مردم، زیر نظر وزارت اوقاف فعالیت می‌کند. این شورا متشکل از مفتی عام، دستیار ایشان، دبیر کل، مشاوران، پژوهشگران و متخصصان به نسبت حوزه کاری خودشان است (www.iftaa.om). بیشتر کسانی که در گروه‌های دینی این مرکز مشغول فعالیت‌اند، از فارغ‌التحصیلان «کلیة العلوم الشرعية» هستند که در صفحات آینده به آن خواهیم پرداخت. مهم‌ترین فعالیت و وظیفه این مرکز، صدور فتوا است که این مرکز از طریق تحقیق، پژوهش و به صورت مشورتی انجام می‌دهد.

وظیفه و کارکرد دیگر این مرکز بعد از صدور فتوا، شرکت در کنفرانس‌های داخلی و بین‌المللی و همچنین توسعه ارتباطات با نهادهای فرهنگی دیگر در داخل و خارج از کشور عمان است. همچنین، چاپ بعضی کتب و بروشور در مراسم‌های خاص مانند ماه رمضان، حج و در موضوعات خاص مانند احکام سفر، مسائل اقتصادی، مشکلات اجتماعی و احکام قسم و ... به عهده این مرکز است. کارکرد دیگر این مرکز، که البته بسیار مهم به نظر می‌رسد، معرفی اسلام به غیرمسلمانان و هموارکردن سازوکار اسلام‌آوردن آنها و صدور تأییدیه اسلام برای آنها است (همان).

این مرکز فتواها که ۱۳ نوع است با تعداد فتوایش عبارت است از: ۱. فتاوی العبادات (۱۵۸۷)؛ ۲. فتاوی النکاح (۹۸۹)؛ ۳. فتاوی المعاملات (۹۱۷)؛ ۴. فتاوی الوصیة، الوقف، بیت‌المال (۵۲۷)؛ ۵. فتاوی المساجد، مدارس تعلیم القرآن الکریم، الافلاج (۱۶۹)؛ ۶. فتاوی الایمان، الکفارات والنذور (۲۶۳)؛ ۷. فتاوی الذبائح، الاطعمة، التدخین (۱۰۱)؛ ۸. اعلام و تواصل (۵۸)؛ ۹. التوبة، التبعات والحقوق (۱۳)؛ ۱۰. اللباس والزینة (۲۵)؛ ۱۱. الحدود والتعزیرات (۲)؛ ۱۲. فقه الموارث (۱۳)؛ ۱۳. طب (۵).^{۱۳} ریاست این مرکز در حال حاضر با مفتی عام عمان، احمد بن حمد خلیلی، است (www.iftaa.om).

حکم شرعی‌ای که مجتهد یا مفتی در مسائل بیان می‌کند «فتوا» نام دارد که برای آگاهی مقلدان ارائه می‌گردد (مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، ۱۳۸۹: ۶۰۰). فتوا در میان پیروان

مذاهب با یکدیگر به سبب اختلاف در منابع استنباط متفاوت است. از این رو می‌بینیم که فتوای عالم شافعی با فتوای عالم حنفی در مسئله واحد متفاوت است یا اینکه فتوای عالم اباضی با عالم شیعی متفاوت است. این تفاوت به سبب اختلاف در مبانی و منابع استنباط است. درباره منابع استنباط احکام در میان مذاهب اسلامی، قرآن کریم و سنت نبوی را همگان پذیرفته‌اند و هیچ کدام در اصل آن اختلافی ندارند و اختلاف در نحوه برداشت از آنها است. اباضیه هم مانند دیگر فرق اسلامی، قرآن کریم و سنت نبوی را قبول دارند و در غیر این دو با بعضی از فرق اسلامی، متفاوت‌اند.

یکی از خدمات این مرکز به مردم عمان و حتی دیگر مناطق، این است که اگر پرسش‌های خود را از طریق اینترنت هم بپرسند جواب دریافت می‌کنند. از این رو افراد با مراجعه به پایگاه رسمی دارالافتاء پرسش را مطرح می‌کنند و بعد از مدتی پاسخ برایشان ارسال خواهد شد. این گوشه‌ای از فعالیت‌های این مرکز مهم دینی در کشور عمان است که می‌کوشند به دور از هر گونه فرقه‌گرایی و تعصب به فعالیت در عرصه دینی مشغول باشند.

۳.۴. تبلیغ

«تبلیغ» و «ابلاغ» در لغت به معنای رساندن و رسانندگی است (فراهیدی، بی‌تا: ۴/۴۲۱) ولی در فرهنگ اسلامی آنچه از این واژه قصد می‌شود، بیش از رساندن صرف پیام است، بلکه باید به صورت ابلاغ مبین و روشن صورت گیرد، چنان‌که خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ» (نور: ۵۴)، پیام باید روشن، رسا و متناسب با هر عصری باشد تا در دل‌ها و اندیشه‌ها نفوذ، و آنها را متحول کند. صفت «مبین» برای ابلاغ در آیه هم به همین امر دلالت دارد. خداوند در سوره مانده آیه ۶۷ به جایگاه تبلیغ دینی به زیبایی اشاره می‌کند: «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ؛ ای پیامبر! آنچه را از جانب پروردگارت به سوی تو نازل شد، ابلاغ کن». اباضیه هم، مانند دیگر مذاهب اسلامی، از این راهبرد به‌خوبی استفاده کرده و توانسته‌اند با تبلیغ مذهب خود، دیگران را به سوی خود جلب کنند و مذهبشان را نشر دهند و البته در این راه از همه امکانات خود استفاده کرده و به نتایج خوبی هم دست یافته‌اند. در ادامه به ابزارهایی اشاره می‌کنیم که اباضیه آن را برای تبلیغ دعوت خود به کار گرفته‌اند (نک: حجازی، ۲۰۰۰: ۹۴-۱۲۷).

۴.۳.۱. تجارت، عامل تبلیغ

بی‌شک یکی از عوامل انتشار اسلام، تجارت است. شاهد این سخن تجاری هستند که به چین یا کشورهای آفریقایی رفته‌اند و اکنون جمعیت انبوهی از مسلمانان در آن مناطق دیده می‌شود. اباضیه هم از این امر مهم غافل نبوده و توانسته‌اند مذهب خود را از طریق تجارت بین اهالی آفریقا، مخصوصاً شمال آفریقا و بربرها، ببرند و آنها را که مالکی بودند، به سمت اباضیه سوق دهند. تجارت، میزانی عملی برای نشان‌دادن اعتقادات و اخلاق و پای‌بندی‌های شرعی است که می‌تواند دیگران را به وسیله همین امور به سمت خودمان سوق دهد یا بالعکس دور کند. عالم اباضی در کتاب خود می‌نویسد:^{۱۴}

تجارت ابزاری عملی است که می‌توان برخی از ارزش‌ها را با توجه به رفت و آمد با دیگران در آن گنجانند و به آنان آموخت. شکی نیست که ساکنان سرزمین‌هایی که با مسلمانان داد و ستد می‌کنند ویژگی‌های شاخص و منحصر به فرد این تاجران را می‌بینند و از آنان می‌پرسند که برای این اخلاق و رفتار چه روحیه و انگیزه‌ای نهفته است. همین مسئله آنها را با دین اسلام آشنا می‌کند و در نتیجه موجب دیدگاه مشترکی بین آنها می‌شود که به تعامل و تعایش می‌انجامد (ناصر، بی‌تا: ۱۲).

اباضیه بعد از اینکه کار در سازمان‌های مخالف را ترک کردند، به تجارت روی آوردند و چون انسان‌های پای‌بند به شریعت و اخلاق بودند، به هر نقطه‌ای که برای تجارت می‌رفتند، آنها را به مذهب خود دعوت می‌کردند و آنها نیز می‌پذیرفتند، از جمله بعضی از مناطق سودان، الجزایر، مالی و حتی بعضی از مناطق اسپانیا (حجازی، ۲۰۰۰: ۹۴).

۴.۳.۲. تقیه، راهکار تبلیغ

یکی دیگر از تکیه‌گاه‌های اباضیه در انتشار مذهب خویش آموزه تقیه است. تقیه به معنای کتمان اعتقادات است. اباضیه هنگامی که در سرزمینی پا می‌گذاشتند که حاکم ظالمی داشت، اعتقاداتشان را کتمان می‌کردند تا از شر آن حاکم در امان بمانند. اباضیه این آموزه دینی را از شیعه اخذ کرده‌اند و به آن اعتراف هم دارند. سالمی، عالم اباضی، می‌نویسد:^{۱۵}

انسان مؤمن وقتی در معرض تهدید و اکراه زندگی می‌کند از انجام‌دادن برخی از

واجبات دینی‌اش و التزام به آنها معاف می‌گردد. برداشت‌ها و تفسیرهای متفاوتی از این اصل شده است اما آن را به شیعه نسبت می‌دهند؛ زیرا شیعه در بیشتر زمان‌ها با خطر قلع و قمع روبه‌رو بوده و برای رهایی از این فشارها، چاره‌ای نداشتند جز اینکه به آموزه تقیه پناه ببرند (سالمی، ۱۹۸۹: ۴۵۲).

اباضیه هم مانند شیعه در اکثر زمان‌ها در اقلیت بوده‌اند؛ یا باید در اکثریت ذوب شوند و اعتقاد آنها را بپذیرند یا در خفا و باطن به اصول خود پای‌بند باشند و آنها را انجام دهند و در ظاهر مانند اکثریت باشند. اباضیه راه دوم را، که تقیه و کتمان است، در پیش گرفتند و این کتمان مذهب و تقیه هم موجب ماندگاری مذهبشان تا به امروز شده و توانسته است دیگران را نیز به طرف خود بکشانند. این آموزه در میان اباضیه آن‌قدر اهمیت دارد که یکی از مراحل امامت و البته پایین‌ترین و مهم‌ترین مرحله را «مرحله کتمان» قرار داده‌اند، که در این مرحله اباضیه با سازمان‌دهی دقیق خود و کتمان مذهب و عمل به آموزه تقیه، انسجامشان را حفظ، و خود را برای مراحل بالاتر آماده می‌کنند (نامی، ۲۰۰۱: ۲۸۳-۲۸۸؛ جهان، ۱۹۹۱: ۱۶۰-۱۶۴).

۴.۳.۳. حج، فرصت تبلیغ

یکی از ابزارهای مهم در نشر مذهب اباضیه، حج است. اباضیه در میان امت اسلامی به «کثرة الحج» مشهورند و از این‌رو توانسته‌اند از این فرصت طلایی استفاده کنند و دیگران را به سمت خود سوق دهند. شماخی، یکی از علمای اباضیه، در کتابش می‌گوید: «عالمان اباضی در مکه و مدینه، در قبل و بعد و حتی در وسط موسم حج، حلقه‌های درسی و بحث و مناظره تشکیل می‌دادند، به پرسش‌های دیگران پاسخ می‌دادند و فتاوی‌ای خود را بیان می‌کردند» (شماخی، ۱۹۸۷: ۱۴۵/۱). بسیاری از حاجیان اهل مغرب و شمال آفریقا از همین طریق به مذهب اباضیه گرویدند. آنها در موسم حج با عقاید و فقه اباضی آشنا می‌شدند و بعد از برگشت از حج به سرزمین خودشان، سراغ عالمان اباضی می‌رفتند و از آنها عقاید و فقه اباضیه را می‌آموختند (حجازی، ۲۰۰۰: ۱۰۸).

۴.۳.۴. مناظره، ابزار تبلیغ و تحکیم مذهب

یکی دیگر از ابزارهای اباضیه، همانند دیگر فرق اسلامی، برای نشر مذهبشان «مناظره» است. مناظره، اگر همراه با اسلوب خود باشد، می‌تواند موجب دفاع از آموزه‌های آن

مذهب، و جلب نظر دیگران شود. اباضیه در طول تاریخ مناظره را در سه سطح انجام داده‌اند: الف. مناظره با غیرمسلمانان، مانند مناظره اباضیان با یهودیان؛ ب. مناظره با مسلمانان غیراباضی، مانند مناظره اباضیان با عالمان اهل سنت و معتزلیان؛ ج. مناظره با فرقه‌های درون اباضیه، مانند مناظره اباضیان با پیروان فرقه نکاریه، که از خود اباضیه گرفته شده‌اند. نکته مهم اینکه مناظره اباضیه با غیرمسلمانان و همچنین مسلمانان غیراباضی دور از خشونت و توهین بوده، ولی مناظره بین اباضیان با فرقه‌های منشعب شده از اباضیه گاه به جنگ و خونریزی و نیز مباحله کشیده می‌شد (همان: ۱۰۶).

۴. ۳. ۵. خطبه نماز جمعه، ابزار تبلیغ و نشر

یکی از اعمال عبادی سیاسی در دین اسلام نماز جمعه است. قبل از نماز جمعه، خواندن دو خطبه لازم است. خطبه‌های نماز جمعه یکی از ابزارهای معرفی و نشر مذهب‌ها بوده است. اباضیه هم، مانند دیگر مذاهب اسلامی، در خطبه‌های نماز جمعه عقاید و باورهایشان را تبیین کرده‌اند و این موجب رشد و گسترش مذهبشان شده است. مخصوصاً خطبه دوم نماز جمعه، که در اباضیه به خطبه «تحکیم»^{۱۶} معروف است و هم ماهیت اعتقادی و هم ماهیت تاریخی دارد، و به مسائل حکمیت در زمان حضرت علی (علیه السلام) می‌پردازد.^{۱۷} این خطبه، علاوه بر تبلیغ اباضیه و ابزاری برای نشر اباضیه، موجب نفوذ این عقاید در جان خود اباضیان نیز می‌شود. زیرا هر هفته این خطبه تکرار می‌شود و تکرار هرچند گاه ملال‌آور است ولی موجب نفوذ در جان‌ها می‌شود (حجازی، ۲۰۰۰: ۱۰۶).

۴. ۳. ۶. تألیف کتاب، ابزار تبلیغ و معرفی مذهب

اباضیه برای نشر مذهبشان به ابزارهایی که پیش از این اشاره شد بسنده نکردند، بلکه اعتقادات و باورهایشان را نشر دادند، به طوری که کتاب‌خانه‌ای در جهان اسلام وجود ندارد مگر اینکه کتابی از اباضیه را در خود جای داده باشد. اباضیه از ابزار تألیف کتاب، چه در عرصه اعتقادی و چه در عرصه فقه، از زمان ایجاد این مذهب تا دوره معاصر بهره گرفته و توانسته‌اند با اینکه همیشه در اقلیت بوده‌اند، خود را حفظ کنند و در سطح جهان اسلام باقی بمانند.

۴. ۳. ۷. ارسال نامه، ابزار تبلیغ و دفع شبهات

یکی دیگر از ابزارهایی که اباضیه برای تبلیغ و انتشار مذهبشان از آن استفاده کردند، ارسال نامه به افراد مختلف در مکان‌های مختلف بوده است. این نامه‌ها شامل همان اطلاعاتی بود که مبلغان اباضی برای مردم بیان می‌کردند، منتها برای کسانی که دست مبلغان به آنها نمی‌رسید یا وجود مبلغان اباضی در آن منطقه با مشکل جدی همراه بود. اسلوب این نامه‌ها در انتشار مذهب اباضی مانند اسلوب کاست و سی‌دی در امور جدید است، به طوری که پیروان اباضیه در سرتاسر دنیا در جلسات سرّی خود این نامه‌ها را می‌خواندند و در پای‌بندی خود به مذهبشان مستحکم‌تر می‌شدند. البته محتوای این نامه‌ها با توجه به اهدافشان متفاوت است که در ادامه به چند نمونه از آن اشاره می‌کنیم.

الف. نامه‌هایی با محتوای توضیح مذهب اباضی

برخی از نامه‌ها آموزه‌های اباضی را تبیین و مردم را به سوی آن ترغیب می‌کردند. در کتب اباضیه برای این نوع از نامه‌ها، نامه عبدالوهاب بن عبدالرحمان، امام دولت رستمیان به اهالی طرابلس را مثال می‌زنند که نامه‌ای است شامل آموزه‌های دینی با رویکرد اباضی (شماخی، ۱۹۸۵: ۱۰۷).

ب. نامه‌هایی در پاسخ به پرسش‌ها

نوع دیگر از نامه‌های ارسالی از علمای اباضیه، پاسخ پرسش‌هایی بود که افراد مختلف از علمای اباضیه می‌پرسیدند. برای این نوع از نامه‌ها، نمونه‌های متعددی در کتب اباضیه ذکر شده، از جمله نامه یکی از علما در پاسخ به گروهی از شیوخ وارجلان که پرسش‌هایی را مطرح کرده بودند (درجینی، بی‌تا: ۴۸۸/۲-۴۸۹). این نامه‌ها اعتقادی، تاریخی یا حتی فقهی بود.

ج. نامه‌هایی با محتوای توصیه اخلاقی به پیروان خویش در برقراری وحدت و پرهیز از

اختلاف

به هنگام بروز اختلاف در بین اباضیه در برهه‌ای از تاریخ، هر یک از طرفین نامه‌هایی به علمای اباضیه در مشرق می‌نوشتند و خواستار دریافت نظر آنها می‌شدند. این نوع نامه‌ها نوشته می‌شد تا ابهام‌زدایی، و از ایجاد فتنه و اختلاف جلوگیری کند. برای این نوع نامه‌ها می‌توان به نامه ابی ابراهیم بن اسماعیل خراسانی اشاره کرد که اهالی مغرب را از

فتنه و اختلاف برحذر می‌دارد و به وحدت فرا می‌خواند (شماخی، ۱۹۸۵: ۱۶۱).

د. نامه‌هایی اخلاقی با محتوای نصیحت و ارشاد

نصیحت و ارشاد از اموری است که هر شخص مسلمان در طول حیاتش به آنها بسیار نیاز دارد. عالمان اباضی هم از آن غافل نبودند و داعیان و مبلغان و همچنین مردم اباضی را به تقوای الهی و فضایل اخلاقی دعوت می‌کردند. نمونه این نامه، نامه‌ای است که امام افلح به یکی از مبلغان نوشت و در آن به تقوا و طاعت الهی دعوت کرد و آنها را از معاصی باز داشت (بارونی، بی‌تا: ۱۸۸/۲).

بعد از ذکر مهم‌ترین وسایل و ابزارهای تبلیغی اباضیه به مهم‌ترین مرکز تبلیغی و آموزش مبلغان، یعنی «کلیة العلوم الشرعیة»، می‌پردازیم.

۴.۴. کلیة العلوم الشرعیة

این دانشکده که مهم‌ترین مرکز دینی عمان به حساب می‌آید، زیر نظر وزارت اوقاف فعالیت می‌کند و همه اطلاعاتش در پایگاه رسمی این وزارت‌خانه در دسترس است. ریشه‌های این دانشکده به «معهد القضاء الشرعی والوعظ والارشاد» برمی‌گردد که سلطان قابوس در ۱۹۸۶ برای انجام‌دادن پژوهش‌های دینی و همپوشانی مسائل جدید در پرتو حفظ ارزش‌های ملی و اخلاقی با الهام از اصول اسلام و میراث فرهنگی و تمدنی عمان، زیر نظر وزارت عدل و اوقاف و شئون اسلامی، تأسیس کرد.

در ۱۹۹۹ به دستور سلطان نام این مرکز به «معهد العلوم الشرعیة» تغییر کرد و چون وزارت دادگستری و اوقاف از یکدیگر جدا شده بودند، این معهد زیر نظر مستقیم وزیر اوقاف شروع به فعالیت کرد. در سال ۲۰۰۰ بود که اولین دانش‌آموزان برای تحصیل علوم شرعی در مقطع دیپلم وارد این مرکز شدند. قبل از آن فقط مقطع کارشناسی در این مرکز وجود داشت. در ۲۰۰۶ مکان این مرکز به محله خویر در مسقط تغییر کرد و از آن زمان فعالیتش رو به گسترش گذاشت و مرحله جدیدی را پایه‌ریزی کرد (www.mara.gov.om).

در ۲۰۱۴، مصادف با رمضان ۱۴۳۵، با حکم سلطان این مرکز به «کلیة العلوم الشرعیة» ارتقا یافت تا بتواند در احیای ارزش‌های اخلاقی، دینی و تمدنی گام مؤثرتری بردارد. هیئت امنای این دانشکده شامل افراد حقوقی مانند وزیر اوقاف (رئیس هیئت امنای)، وزیر دادگستری، وزیر شئون قانونیه (امور حقوقی)، دبیر کل مرکز السلطان قابوس العالی للثقافة

والعلوم، رئیس دانشگاه سلطان قابوس، وزیر آموزش عالی، دستیار مفتی عام سلطنت عمان و همچنین افراد حقیقی از جمله عبدالله بن راشد السیابی و شیخ جابر بن حمد الغنیمی و عبدالله بن مسلم الهاشمی (رئیس دانشکده و دبیر هیئت امنا) است. البته رئیس افتخاری این دانشکده احمد بن حمد خلیلی، مفتی عام سلطنت عمان، است (www.mara.gov.om).

این دانشکده، که از نظر جایگاه علمی مانند حوزه علمیه در شیعه است، کارشناسان دینی تربیت می‌کند. دانش‌آموختگان این دانشکده در وزارت اوقاف مشغول‌اند و به تدریس دروس دینی در دانشکده‌ها و مؤسسات آموزش عالی و مدارس و تبلیغ دین اسلام نیز اشتغال دارند و طالبان علم را از معارف اسلامی و اخلاقی سیراب می‌کنند. این دانشکده سه گروه علمی دارد که عبارت‌اند از:

الف. گروه اصول دین؛ هدف اصلی این گروه شناساندن اصول اعتقادی دین اسلام به دانش‌پژوهان علوم اسلامی است (www.mara.gov.om).

ب. گروه فقه و اصول؛ این گروه بزرگ‌ترین و اولین گروه دانشکده است^{۱۸} که در دو مقطع دیپلم و کارشناسی دانش‌پژوه دارد و هدفش تربیت افرادی است که با علوم شرعی و احکام آشنایی کامل داشته باشند و به صورت کارشناس وارد جامعه شوند (همان).

ج. گروه دروس عمومی و پیش‌نیاز؛ گذراندن مواد درسی این گروه، شامل نحو، صرف، منطق، زبان انگلیسی، روش تحقیق و ...، برای همه گروه‌های دانشکده الزامی است، به صورتی که همه دانش‌پژوهان دانشکده بعد از گذراندن این دروس می‌توانند دروس تخصصی گروه خود را اخذ کنند و بگذرانند (همان). در کنار این گروه‌های علمی، مرکز آموزش از راه دور هم راه‌اندازی شده تا دستداران تحصیل در علوم دینی، که خواستار تعلیم از راه دورند، بتوانند از این دروس و دوره‌ها استفاده کنند. مدیر این مرکز در حال حاضر زیاد بن طالب المعولی است (همان). این دانشکده کتاب‌خانه بسیار غنی دارد که مملو از مصادر و مراجع در حوزه مسائل دینی است. همچنین، چهار رشته تحصیلی دارد که برخی از آنها ویژه آقایان و برخی دیگر ویژه بانوان است و در ادامه به آن اشاره می‌کنیم.

الف. رشته اصول دین:^{۱۹} این رشته دارای ۱۳۵ واحد درسی و مخصوص آقایان است. در این رشته به مباحث علوم قرآن و حدیث، فقه، فرهنگ و زبان عربی پرداخته می‌شود، ولی آنچه به صورت تخصصی تدریس می‌شود، مباحث اعتقادی و کلامی است. این دوره تحصیلی در طول هشت نیمسال برنامه‌ریزی شده است (www.mara.gov.om).

ب. رشته فقه و تبلیغ:^{۲۰} این رشته هم مانند رشته اصول دین، ۱۳۵ واحد درسی دارد و مخصوص آقایان است. تمرکز در این رشته بر مباحث فقهی و تبلیغی است. این دوره تحصیلی هم هشت نیمسال به طول می‌انجامد (www.mara.gov.om).

ج. رشته فقه و اصول:^{۲۱} این رشته دارای ۱۳۶ واحد درسی و مخصوص آقایان است و تمرکز مباحثش بر فقه و اصول فقه است و در هشت نیمسال برنامه‌ریزی شده است. در بیان تفاوت میان دو رشته الفقه والدعوة و رشته الفقه والاصول باید گفت واحدهای درسی قرآنی و کلامی در رشته الفقه والدعوة بیشتر از رشته الفقه والاصول است. همچنین، واحدهای درسی فقهی در رشته الفقه والاصول بیشتر از رشته الفقه والدعوة است. از این‌رو تعداد واحدهای قرآنی و کلامی رشته الفقه والدعوة، ۳۸ واحد است، برخلاف رشته الفقه والاصول که ۱۷ واحد است. در مقابل، واحدهای فقهی رشته الفقه والاصول ۷۲ واحد است که در رشته الفقه والدعوة، ۴۶ واحد برنامه‌ریزی شده است (www.mara.gov.om).

د. رشته پژوهش‌های اسلامی:^{۲۲} این رشته که ۱۲۰ واحد درسی دارد و مخصوص بانوان مشتاق به تحصیل در علوم دینی است در هشت نیمسال تحصیلی برنامه‌ریزی شده است. در این رشته تعداد واحدهای کلامی و قرآنی تقریباً با واحدهای فقهی برابری می‌کند (www.mara.gov.om).

تحلیل و بررسی

حکومت در کشور اباضی‌نشین عمان پادشاهی مطلقه است و همه چیز به سلطان برمی‌گردد. بر همین اساس، نهادهای دینی عمان هم در قالب چهار وزارت‌خانه آموزش و پرورش، آموزش عالی، تراث و ثقافه، اوقاف و شئون دینی تعریف شده‌اند که زیر نظر مستقیم سلطان به فعالیت مشغول‌اند. از آنجا که سلطان قابوس رویکرد اسلامی بدون نگاه فرقه‌گرایانه را دنبال می‌کند، هیچ کدام از نهادهای دینی هم به چنین مباحثی تمایل ندارند و پرداختن به مسائل فرقه‌ای را موجب سقوط و عقب‌ماندگی جامعه و مخالف سیاست‌های سلطان می‌دانند. اباضیان بیشتر تمرکزشان را برای تربیت نفوس مستعد در مساجد و جوامع خویش قرار داده‌اند و همین سبب گسترش فرهنگ قرآنی و تربیت حفاظ شده و حتی کسانی که به حضور در مراکز علمی مذهبی تمایل ندارند، در مسیری که به آن علاقه دارند، در دانشکده‌های تخصصی تربیت می‌شوند و نیاز جامعه اباضی کشور عمان را برآورده می‌کنند؛ اما از تعلیم دینی آنها نیز غفلت نمی‌شود.

از آنجا که اباضیان از دیرباز به تربیت نفوس مستعد در مسائل دینی همت داشته‌اند، در این میان نیز کلیه‌ی علوم الشرعیه که نقش حوزه علمیه اباضیه را دارد، رویکرد اباضی دارد و معلمان و مبلغان اباضی را تربیت می‌کند و آموزش می‌دهد. این مطلب با نگاهی به مواد درسی آنها مشخص می‌شود، مخصوصاً وقتی در میان آن واحدها درس سه‌واحدی «الدعوة عند الاباضیه» به چشم می‌خورد که درس اصلی تخصصی به حساب می‌آید. در مجموع، به نظر می‌رسد رویکرد اباضیان، غیرمستقیم برای جذب و تعامل بیشتر با سایر مذاهب است که مراکز دارالافتاء با قدرتی بیش از پیش به پاسخ‌گویی نیازهای مذهبی مردم مشغول‌اند و علامه خلیلی با بهره‌گیری از تمامی امکانات این کشور، اعم از وزارت اوقاف، رسانه‌ها و فضای مجازی به دنبال تحقق آرمان‌های اباضیان در گسترش فقه اباضیه می‌کوشد. شباهت‌های بی‌شمار نظام آموزشی کشور عمان، که مذهب اصلی اش اباضی است، با نظام آموزشی جمهوری اسلامی ایران، که مذهب رسمی اش امامیه است، در نگاه کلان به فرآیند آموزشی نباید مغفول واقع شود؛ زیرا باعث تعامل بیشتر در تمامی مسائل خواهد بود. در هر دو کشور، تمامی مذاهب اسلامی آزادانه و در چارچوب قانون می‌توانند فعالیت کنند که این جنبه با پروتکل‌های حقوق بشر نیز سازگاری دارد و نشانه ارتقای سطح فرهنگ مردم و مسئولان هر دو کشور است.

پی‌نوشت‌ها

۱. این سخنان در اجلاس سالانه عمان در اکتبر ۲۰۰۵ ایراد شده است.
۲. «ما تحقق علی هذه الارض الطيبة من المنجزات الحضارية فی مجالات عديدة تهدف كلها إلى تحقيق غاية نبيلة واحدة هي بناء الانسان العماني الحديث المؤمن بربه، المحافظ علی اصالته، المواكب لعصره فی تقنیاته و علومه و آدابه و فنونه، المستفید من معطیات الحضارة الحديثة فی بناء وطنه و تطوير مجتمعه».
۳. این دوره، که قبل از شروع تحصیلات رسمی انجام می‌گیرد، بر رشد متعادل شخصیت کودک در ابعاد ذهنی، روحی، عاطفی، اجتماعی و اخلاقی تمرکز دارد و آنها را برای آموزش در مدرسه آماده می‌کند.
۴. طول مدت تحصیل در این دوره ۶ سال است.
۵. بعضی از این مؤسسات را خود دولت مستقیماً اداره می‌کند و بعضی دیگر را بخش خصوصی تأسیس و اداره می‌کند که البته بخش خصوصی در این زمینه سهم بسزایی دارد.
۶. این دانشگاه ۹ دانشکده را در خود جای داده است: کشاورزی و علوم دریایی، هنر و علوم اجتماعی، تجارت و اقتصاد، علوم تربیتی، مهندسی، علوم، پزشکی و بهداشت، حقوق و پرستاری.

۷. این دانشکده در ۱۹۸۴ تأسیس شده است.
۸. همه این مؤسسات تابع وزارت آموزش عالی عمان‌اند.
۹. اولین دانشگاه خصوصی عمان.
۱۰. سال گذشته هم این نمایشگاه در محل دائمی نمایشگاه‌های مسقط از ۲۲ فوریه تا ۲ مارس ۲۰۲۰ مصادف با ۳ تا ۱۲ اسفند ۱۳۹۸ برگزار شد.
۱۱. برای کسب اطلاعات جامع درباره آمار مساجد و جوامع عمان، نک: وزارة الاوقاف والشئون الدينية، ۲۰۱۲؛ و نیز مساجد عمان اثر پاولوم کوستا و ترجمه عبدالله الحراسی.
۱۲. برای کسب اطلاع از جمعیت هر استان به تفکیک عمانی و مهاجران غیرعمانی نک: وزارة الاعلام سلطنة عمان، عمان ۲۰۱۶.
۱۳. آمار فتاوی هر باب مربوط به اوایل سال ۲۰۱۸ است.
۱۴. «التجارة هي الميزان العملي الذي توضع فيه تلك القيم للامتحان مع الاخوين و ما من شك في ان أهل تلك البلاد الذين كانوا يتعاملون مع التجار المسلمين كانوا يلحظون ما يمتازون او يتميزون به عن غيرهم مما يجعلهم يتساءلون عن القوى الروحية الخطبة التي تقف وراء هذا السلوك و ذلك ما يدفعهم إلى التعرف على الدين الإسلامي، مقارنين بينه و بين ما هم عليه من برائة و وثبة».
۱۵. «يعنى المؤمن من الالتزام ببعض واجباته الدينية، اذا كان يعيش في ظل التهديد أو الاكراه و قد تعرض هذا المبدأ إلى تفسيرات متعددة، و لكنه بالتأكيد منسوب إلى الشيعة و ذلك لانهم كانوا في أغلب الاحيان عرضه لخطر القمع والاضطهاد و لهذا أكثروا من اللجوء الى هذا المبدأ».
۱۶. البته بحث خطبه تحکیم مدت‌ها است دیگر در میان اباضیه به سبب مصالحی انجام نمی‌شود و خطبای جمعه در خطبه دوم به موضوع معین و مشخصی، که حل مشکلات جامعه در گرو آن است، می‌پردازند.
۱۷. «الحمد لله الذي نستعينه و نستغفره و نؤمن به و نستهديه و نستنصره و نبرأ من الحول والقوة إليه و نعوذ بالله من شرور أنفسنا و من سيئات أعمالنا، من يهده الله فهو المهتدي و من يضل فلا هادي له و نشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له و أن محمداً عبده و رسوله، أرسله بالهدى و دين الحق ليظهره على الدين كله و لو كره المشركون. الله ربنا و محمداً نبينا و الإسلام ديننا و الكعبة قبلتنا و القرآن إمامنا، رضينا بحلاله و بحلالا و بحرامه و حراما. لا نبتغي به بديلاً و لا عنه حولا و لا نشترى به تمنا. لا حكم إلا لله اتباعاً لكلام الله و سنته نبيه و خلافاً لأهل البدع، لا حكم إلا لله خلعاً و نبذاً و فراقاً لجميع أعداء الله، لا حكم إلا لله و لو كره الجبارون الحاكمون بغير ما أنزل الله و أشهد أن من لم يحكم بما أنزل الله فأولئك هم الكافرون و الظالمون و الفاسقون. اللهم صل على محمد و على آل محمد، و ارحم محمداً و آل محمد، و بارك على محمد و آل محمد، كما صليت و رحمت و باركت على إبراهيم و على آل إبراهيم إنك حميد مجيد. اللهم صل على العصبتين المباركتين من المهاجرين و الأنصار و التابعين لهم بالإحسان. اللهم و ارحم الشراة في سبيلك أهل الفضل في الإسلام. اللهم أرض و صل على الخليفتين المباركتين بعد نبيك أبي بكر و عمر إمامي الهدى بما عملاً به من كتابك و ما أثره من نبيك. اللهم و أصلح الأمير يوسف بن محمد، أصلحه و أصلح على يديه و وفقه للخير و أعنه عليه

وافتح له من عندك أعراناً و أنصاراً على طاعتك. اللهم أعزز به الإسلام و أهله و أذلل به الكفر و أهله و انصره نصراً عزيزاً و افتح له فتحاً يسيراً و هب له من لدنك سلطاناً نصيراً، كفى بك ولياً و كفى بك نصيراً. اللهم أغفر لنا و لإخواننا الذين سبقونا بالإيمان، ربنا و لا تجعل في قلوبنا غلاً للذين آمنوا، ربنا إنك رؤوف رحيم» (بارونی، بی تا: ۲/۲۸۹ و ۲۹۰).

۱۸. این گروه در ۱۹۸۶ شروع به فعالیت کرده است.

۱۹. اصول الدین.

۲۰. الفقه والدعوة.

۲۱. الفقه والاصول.

۲۲. دراسات اسلامية.

منابع

قرآن کریم.

بارونی، سلیمان بن عبد الله (بی تا). *الازهار الرياضية فی ائمة و ملوک الاباضية*، عمان: مطبعة الازهار البارونیه، الطبعة الاولى.

جهلان، عدون (١٩٩١). *الفکر السیاسی عند الاباضية*، سبب: مکتبه الضامری للنشر والتوزیع، الطبعة الثانية. حجازی، عبد الرحمن عثمان (٢٠٠٠). *تطور الفکر التربوی الاباضی فی شمال افریقسی*، بیروت: مکتبه العصریه، الطبعة الاولى.

خانی پور، ام البنین (بی تا). *نظام آموزشی عمان*، تهران: سازمان آموزش فنی و حرفه ای کشور، چاپ اول

درجینی، احمد بن سعید (بی تا). *طبقات المشایخ بالمغرب*، بیروت: دار الفکر العربی، الطبعة الاولى. سالمی، عبد الله بن حمید (١٩٨٩). *مشارك انوار العقول*، بیروت: دار الجیل، الطبعة الاولى. شماخی، احمد بن سعید (١٩٨٥). *الاسلام و تاریخه من وجهه نظر اباضیه*، بیروت: دار اقرا، الطبعة الاولى. شماخی، احمد بن سعید بن عبد الواحد (١٩٨٧). *کتاب السیر*، عمان: وزارة التراث القومي والثقافة، الطبعة الاولى.

فراهیدی، خلیل بن احمد (بی تا). *العین*، بیروت: دار و مکتبه الهلال، الطبعة الاولى. مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی (١٣٨٩). *فرهنگ نامه اصول فقه*، قم: مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، چاپ اول

ناصر، محمد صالح (بی تا). *دور الاباضیه فی نشر الاسلام بغرب افریقیا*، عمان: دار العمانيه للنشر والتوزیع، الطبعة الاولى.

نامی، عمرو خلیفه (٢٠٠١). *دراسات عن الاباضیه*، بیروت: دار الغرب الاسلامی، الطبعة الاولى. وزارة الاعلام (١٤٢٦). *عمان ٢٠٠٥ و ٢٠٠٦*، مسقط: وزارة الاعلام، الطبعة الاولى. وزارة الاعلام (٢٠٠٤). *عمان ٢٠٠٤ و ٢٠٠٥*، مسقط: وزارة الاعلام، الطبعة الاولى. وزارة الاوقاف والشئون الدينية (٢٠١٢). *الدلیل الاحصایی للمساجد فی سلطنة عمان*، مسقط: وزارة الاوقاف والشئون الدينية، الطبعة الاولى.

(پایگاه رسمی دار الافتاء عمان) www.iftaa.om

(پایگاه رسمی وزارة الاوقاف و شئون الدينية عمان) www.mara.gov.om

(پایگاه رسمی وزارة التراث والثقافة عمان) www.mhc.gov.om

(پایگاه رسمی وزارت آموزش و پرورش عمان) www.moe.gov.om

(پایگاه رسمی وزارت آموزش عالی عمان) www.mohe.gov.om

(پایگاه رسمی دانشگاه سلطان قابوس) www.squ.edu.om

References

The Holy Qurān

Bārūnī, Sulīymān ibn ‘Abdullāh. n.d. *Al-’Azhār al-Riyāḍīyah fī A’immah wa Mulūk al-Ibādīyah*, Oman: Matba‘ al-’Azhā al-Bārūnīyah, First Edition. [in Arabic]

Durjīnī, Aḥmad ibn Sa‘īd. n.d. *Classes of Sheikhs in Morocco (Ṭabaqāt al-Mashāyikh bi al-Maqrīb)*, Beirut: Dār al-Fikr al-‘Arabī, First Edition. [in Arabic]

Farāhīdī, Khalīl ibn Aḥmad. n.d. *The Eye (Al-’Iyn)*, Beirut: Dār wa Maktabah al-Hilāl, First Edition. [in Arabic]

Ḥijāzī, ‘Abdul-Raḥmān. 2000. *Development of the Ibadī Educational Thought in North Africa (Ṭaṭawwur al-Fikr al-Tarbawī al-Ibādī fī Shimāl al-Ifrīqī)*, Beirut: Maktabah al-‘Aṣrīyah, First Edition. [in Arabic]

Islamic Information and Documentation Center. 2010. *Dictionary of the principles of jurisprudence (Farhang Nāmih Usūl Fiqh)*, Qom: Islamic Information and Documentation Center, First Edition. [in Farsi]

Jahlān, ‘Addūn. 1991. *Political Thought in the View of Ibadism (Al-Fikr al-Sīyāsī ‘inda al-Ibādīyah)*, Seeb: Maktabah al-Ḍāmīrī li al-Nashr wa al-Tawzī‘, Second Edition. [in Arabic]

Khānīpūr, ‘Umm al-Banīn. n.d. *Oman Educational System (Nizām-i ‘Āmūzishī Oman)*, Tehran: Technical and Vocational Education Organization of the country, First Edition. [in Farsi]

Ministry of Endowments and Religious Affairs. 2012. *Computational evidence for mosques in the Kingdom of Oman*, Muscat: Ministry of Endowments and Religious Affairs, First Edition. [in Arabic]

Ministry of Information. 2004. *Oman 2004 and 2005*, Muscat: Ministry of Information, First Edition. [in Arabic]

Ministry of Information. 2005. *Oman 2005 and 2006*, Muscat: Ministry of Information, First Edition. [in Arabic]

Nāmī, ‘Amr Khalīfah. 2001. *Studies on Ibadism (Dirāsāt ‘an al-Ibādīyah)*, Beirut: Dār al-Gharb al-Islami, First Edition. [in Arabic]

Nāsir, Muḥammad Ṣālīḥ. n.d. *Role of Ibadism in Spreading Islam in West Africa (Dur al-Ibādīyah fī Nashr al-Islam bi Gharb Ifrīqīyā)*, Oman: Omani Publishing and Distribution House, First Edition. [in Arabic]

Sālimī, ‘Abdullāh ibn Ḥamīd. 1989. *Origins of the lights of Intellectuals (Mashāiq Anwār al-‘Uqūl)*, Beirut: Dār al-Jīyl, First Edition. [in Arabic]

Shamākhī, Aḥmad ibn Sa‘īd. 1985. *Islam and Its History from the Perspective of Ibadism (Al-Islam wa Tārīkhī-hī min Wujhat-i Naẓar-i Ibādīyah)*, Beirut: Dār Iqrā, First Edition. [in Arabic]

Shamākhī, Aḥmad ibn Sa‘īd. 1987. *Book of Travel (Kitāb al-Siyr)*, Oman: Ministry of Ethnic Heritage and Culture, First Edition. [in Arabic]

Oman’s Official Site of the House of Religious Verdicts (www.iftaa.om)

Oman’s Official Site of the Ministry of Endowments and Religious Affairs (www.mara.gov.om)

Oman’s Official Site of the Ministry of Heritage and Culture (www.mhc.gov.om)

Oman’s Official Site of the Ministry of Education (www.moe.gov.om)

Oman’s Official Site of the Ministry of Higher Education (www.mohe.gov.om)

Official Site of Sultān Qābūs University (www.squ.edu.om)